

HUSNIXAT SOHIBLARI

Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi

*San'at bo'limi mudiri: **D.To'xtaboyeva***

Hattotlik so'zini tilga olinsa inson beixtiyor arab tilida yozilgan yozuvlarni ko'z oldiga keltiradi. Arab yozuvi dunyodagi ko'p xalqlar yozuvidan bir jihati bilan farq qiladiki, bu yozuvning go'zalligiga alohida e'tiborberilishi natijasida arab xati ma'no tashish vositasidan tashqari, yana kishilarga yuksak estetik zavq beruvchi san'at asariga aylangan. Bu san'at esa uzoq o'tmishdan beri xusnixat nomi bilan shuhrat qozongan. Chunki o'ziga xos shakli shamoyilga ega bo'lganligi bilan birgalikda xat uslublari barchani diqqatini o'ziga jalb etadi. Bu esa albatta xattotlarning zo'r mahorat egasi hamda sabr-toqat egalari ekanligidan dalolatdir. Yurtimizning turli jabhalarida-aholi qo'lida hamda ma'rifiy maskanlarda saqlanib kelinayotgan turli mavzularni o'z ichiga olgan kitoblarda ko'rish mumkin. Shu o'rinda savol tug'iladi hattotlik nima? u qanday soha? qayerdan paydo bo'lgan qisqa qilib aytganda tarixiga qiziqiladi.

Shunday qilib hattotlik arabcha so'zdan kelib chiqqan bo'lib, husnixat yozuvchi manosini beradi. Kalligrafiya-yozuv, san'ati, kitob ko'chirish hamda me'moriy inshootlar, badiiy buyumlarning kitobalarin yaratish kasbi. Yozuvning paydo bo'lishi natijasida yuzaga keldi. Ayniqsa, arab yozuvining keng tarqalishi tufayli xattotlikning rivojlanishi jadallashgan.

O'rta Osiyoda xattotlik san'atining rivojlanishi Temur va temuriylar davridan boshlangan bo'lib, husnixat san'ati dastlab Xuroson poytaxti Hirotida rivojlanib, u yerda Sulton Ali Mashhadiy tomonidan yirik xattotlik maktabi tashkil etilgan. Maktabning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, bu yerda asosan XIV asrda Mir Ali Tabriziy yaratgan nasta'liq xat uslubi Sulton Ali tomonidan takomillashtirilgan va bu uslubda asosan badiiy, tarixiy asarlarni yozishda foydalanilgan. Diniy va ba'zi ilmiy asarlar esa, nasx xatida ko'chirilgan bo'lsa ko'fiy, riqo' va suls xatlarida ko'proq me'morchilik, naqqoshlik san'ati yo'nalishlarida ishlatilgan. XVI asrda temuriylar saltanati inqirozga yuz tutib, siyosiy

hukmronlik shayboniylar qo‘liga o‘tishi bilan Buxoroda madaniy hayot ma'lum darajada taraqqiy etgan. Shu jumladan, xattotlik san'ati ham. Hirot xattotlari, rassomlari va madaniyat arboblariidan bir qismi Buxoroga kelib, u yerda Buxoroning o‘ziga xos bo‘lgan yangicha kitobat va husnixat san'ati ma'lum darajada rivoj topadi. XVI va XVII asrlarda yashab ijod etgan Buxoro xattotlari husnixat bobida o‘ziga xos uslub — Buxoro xattotlik maktabini yaratdi.

O‘rta Osiyoda oltita xattotlik maktabi mavjud ekani aniqlangan bo‘lib, bular Samarqand, Buxoro, Xorazm, Farg‘ona, Toshkent va Hirot xattotlik maktablaridir. Biroq temuriylar davrida bugungi Afg‘oniston, Eron hamda O‘rta Osiyo bir davlat sifatida Temur avlodlari tomonidan idora etilgani uchun turkiy xalqlar, shu jumladan, o‘zbek xalqi madaniyati qisman Xurosonda, ayniqsa, uning poytaxti bo‘lmish Hirotida taraqqiy etgan. XVI asr shayboniylar davridan boshlab Buxoro, Xiva va Qo‘qon kabi madaniy markazlarda to XIX asrgacha Hirot xattotlik maktabi husnixat san'atida yuksak namuna hisoblangan. So‘nggi to‘rt asr davomida Buxoro, Xiva va Qo‘qonda taraqqiy etgan xattotlik maktablari, asosan, Mir Ali Tabriziy, Sulton Ali Mashhadiy, Muhammad bin Nur, Darvesh Muhammad Toqiy va Mir Ali Hiravin kabi san'atkor xattotlardan ta'lim olib, ularning an'analarini davom ettirish natijasida yuqori bosqichiga ko‘tarilgan. Hirot Urta Osiyo xalqlarining madaniy markazlaridan biri bo‘lganligi bois O‘rta Osiyodagi beshta xattotlik maktabiga shartli ravishda oltinchi xattotlik maktabi sifatida Hirot xattotlik maktabini ham kiritishimiz mumkin. Sharqda, jumladan, O‘rta Osiyoda kitob bosish vujudga kelguniga qadar qo‘lyozma kitob tayyorlash, ularning nusxalarini ko‘paytirish (matn ko‘chirish) bilan xattotlar shug‘ullangan. Xattotlar saroylarda, ayrim amaldorlar huzurida guruh bo‘lib ishlagan. Jumladan, temuriy shahzoda Boysung‘ur Mirzo (1397—1433) Hirotida tashkil qilgan kutubxonada musavvir, naqqosh va boshqa ustalar bilan bir qatorda 40 dan ortiq xattotlar qo‘lyozma kitoblar tayyorlash, yaroqsiz holga kelganlarini ta’mirlash bilan mashg‘ul bo‘lgan. Xattotlik san’atiga bag‘ishlangan ko‘plab risolalar 10 xil asosiy xat uslublari (nasx, kufiy, muxakkak, nasta’lik, suls, tavqe, ta’liq, devoniy, riko, rik’iy) mavjudligi haqida darak beradi.

[Qur'on](#) ko'chirishda nasx, buyruq va farmonlar yozishda tavqe, maktublar bitishda riqo ishlatilgan. Bulardan tashqari tumor, g'ubor, shajariy, tug'ro va boshqa yozuv usullari ham bo'lgan.

XV asrdan kitob ko'chirish (fors, eski o'zbek tillari)da nasta'liq xati rayem bo'lgan. Xattotlik Markaziy Osiyoda Temuriylar, Shayboniylar va so'nggi sulolalar (ashtarxoniylar, mang'itlar) davrida yuksak darajada taraqqiy etgan. [Amir HYPERLINK "https://uz.wikipedia.org/wiki/Amir_Temur"](https://uz.wikipedia.org/wiki/Amir_Temur)Temur davrida Mavlono Shamsuddin Munshiy, sangtarosh va xattot Oltun juda mashhur bo'lgan. Alisher Navoiyning shaxsiy kutubxonasida 11 ta yirik san'atkorlar ([Sultonali Mashhadiy](#), Abduljamil Kotib, Darvesh Muhammad Toqiy va boshqalar) Xattotlikda samarali ijod qilgan. „Xattotlar sultoni“ Sultonali Mashhadiy, Mir Ali Tabriziy va boshqa nasta'liq xatini san'at darajasiga ko'targan. Temuriy shahzodalar (Ibrohim bin Shohruh, Boysung'ur Mirzo, Badiuzzamon Mirzo va boshqalar) ham X.ka homiylik qilish bilan birga o'zlari bu san'at turi bilan shug'ullangan; Zahiriddin Muhammad Bobur esa yangi xat va alifbo „Xammu Boburiy“ ixtirochisidir. [Kitobat HYPERLINK "https://uz.wikipedia.org/wiki/Kitobat_san%CA%BCati"](https://uz.wikipedia.org/wiki/Kitobat_san%CA%BCati) [HYPERLINK "https://uz.wikipedia.org/wiki/Kitobat_san%CA%BCati"](https://uz.wikipedia.org/wiki/Kitobat_san%CA%BCati) bilan bir qatorda binolarning kitobalari, qabrtoshlardagi bitiklar va buyumlarda xattotlik keng qo'llangan.

Shayboniylardan Muhammad Shayboniyxon va Ubaydullaxon xattotlik bilan shaxsan shug'ullangan va nasx xatida yuksak mahorat bilan yozgan. XVI asr Movarounnaxr xattotlik maktabini yuzaga kelishida Mir Ali Hiraviyning hayoti va ijodi alohida o'rin tutadi. Bosmaxona paydo bo'lguniga qadar kotib, xattotlar mehnati kitob tayyorlashda muhim o'rin tutgan. Bu borada Boysung'ur Mirzo, [Alisher Navoiy](#), Muhammad Rahimxon II (Feruz) va boshqalarning faoliyatlari diqqatga sazovor.

Shu bilan birgalikda Namangan viloyatida ham o'ziga xos tajribaga ega bo'lgan mahoratli xattotlar yetishib chiqqan. Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi Adabiyot bo'limi ko'rgazmalar zalida ular haqida ma'lumotlar berilgan. Ular o'z

zamonasining yetuk mutafakiri shariat mulkining sultoni Mir Alisher Navoiy asarlarini ko'chirib yozishgan.

Mullo Muhammad Tohir Ibn Usto Barat Namangoni

Mullo Muhammad Tohir XIX asrda Namanganda yashagan hattotlardan biri bo'lib, xijriy 1272 melodiy 1855 yilda Alisher Navoiyning terma devonini nastaliq xati bilan mohirona ko'chirib yozgan. Hozirda bu devon Buxoro shahar O'lkashunoslik muzeyida 1068 raqami ostida saqlanmoqda, kitobning xajmi 453 varoqdan iborat.

Mullo Abdulloh bin mullo Toshfo'lat Namangoni

XVIII-asr oxiri XIX asr boshlarida yashagan. Namanganlik kotib va hattot mullo Abdulloh bin mullo Toshfulod Namangoni xijriy 1217 yil 18 rabi'ul avvalda melodiy 1802 yil 19 iyulda So'fi Alloyorning "Maslak ul-muttaqyn" nomli asarini kulrang Qo'qon qog'oziga ochiq nasta'liq xatida zo'r mahorat bilan ko'chirib yozgan. Hozirda mazkur asar Sharqshunoslik ilmiy-tekshirish institutining kitoblar xazinasida 1577 raqami ostida saqlanmoqda.

Ohund bin Mir Xasan Namangoni

XIX asrda ishlagan Namanganlik hattot va kotib Ohund Bin Mir Xasan xijriy 1259 melodiy 1843 yilda Namangan shahrida Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-ma'oni" nomli asarini yuksak did bilan ko'chirib yozgan. Hozirda bu asar Sharqshunoslik ilmiy tekshirish institutining qo'lyozmalar xazinasida 11679 raqami ostida saqlanmoqda.

Shu bilan birgalikda muzeyning xazina bo'limida hattotlar tomonidan ko'chirilgan kitoblarning na'munalari ham saqlanib kelinmoqda. Bu esa tashrif buyurgan har bir ziyoratchida viloyatimizda ham hattotlar bo'lganligi boshqa sohalar qatorida hattotlik sohasi ham rivoj topganligi haqida ma'lumotlarga ega bo'lishmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Hasanova S. Boburning xat san'ati. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1990.

O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Xattotlik”, “Kitobat san’ati”, “Hirot xattotlik maktabi” maqolalari. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2000–2005.

Navoiy A. Majolis un-nafois. – Toshkent: Fan, 1997.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.

O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. Sharq qo‘lyozmalari katalogi. – Toshkent.